

יהושע אריאלי: נולכות האלוהים באמריקה - החזון הפרוטסטנטי של האונוה האמריקאית

בהקדמה לספרו *The Pulpit of the American Revolution*, שיצא ב־1876, כתב ג'ון וינגייט תורנטון: "הלקח האמיתי של ספר־דרשות זה הוא הברית הנאמנה בין הפוליטיקה והדת... אבות הריפובליקה לא הפרידו בין פוליטיקה ודת אלא ראו בהפרדה זו חטא. הם הכשירו עצמם לקראת המאבק כמו קרומול וחיילי הקומנוולת [הפוריטני], כאשר דבר אלוהים פועם בלבם ובו הם שמים מבטחם. זה היה סוד המרץ המוסרי שקיים את הריפובליקה בחולשתה החמרית נגד הכוח המספרי העדיף, נגד המשמעת והעצמה של אנגליה... לאומיות אחת, וזו של עם פרוטסטנטי, היתה חיונית לחירות הקונסטיטוציונית באמריקה".

תפיסה זו של הלאומיות האמריקאית, הדגשת הזהות הלאומית בדת הפרוטסטנטית, היא נושא דיון זה. ברור מראש כי תפיסה זו אינה מיצגת את התודעה־העצמית של כל הציבור האמריקאי ומסלפת במידה רבה את העובדות ההיסטוריות. הריפובליקה קמה על עקרון ההפרדה בין הדת והמדינה, והאידיאולוגיה שמצאה ביטוי במוסדותיה ובמסמכיה העיקריים היא זו של הפילוסופיה של חוק הטבע וזכויות האדם. נשאלת אפוא השאלה מה היחס ההיסטורי והמהותי בין שתי מסורות אלו של הודות לאומית והשפעתן על תולדות ארה"ב.

ההנחה המקובלת אצל היסטוריונים רבים היא שהמהפכה האמריקאית ב־1776 הגשימה הלכה־למעשה את עקרונות ההשכלה של המאה ה־18. על־פי תפיסה זו תירגמו מנהיגי המהפכה את המסורת הוויגיית האנגלית ואת נסיונם ההיסטורי ביבשת אמריקה למונחים האוניברסליים של חוק־הטבע וגיבשו באמצעותם פילוסופיה מדינית המתבטאת במבוא להצהרת־העצמאות, בחוקות ובמגילות־הזכויות של 13 המדינות של ארה"ב. עקרונות אלה לא די שימשו לגיטימציה לכינון המדינה הפדרלית אלא אף עיצבו את המערכת המוסדית המדינית ואת דפוסי התודעה הלאומית האמריקאית. האופי האוניברסלי של תודעה לאומית זו, הפאתוס האידיאולוגי המובהק הקיים בתודעה זו, הרגשת הייעוד והייחוד נובעים, על־פי תפיסה זו, מן הבשורה הכלל־אנושית של מקור זה—הפילוסופיה של ההשכלה.

מבחינות רבות אפשר לראות בתהליך היוצרות המושבות והחברות בצפון־אמריקה הבריטית ובהתגבשות הפילוסופיה המדינית והחברתית של ההשכלה שני צדדים בתהליך היסטורי אחד. שתיהן ביטוי ותוצאה של משבר מבני ורוחני של החברה האירופית, ויחד עם זה נסיון למציאת פתרון למשבר זה. הזדמנות להצטלבות, לפגישה ולהפראה הדדית בין המציאות החדשה של העולם החדש ובין אידיאולוגיה מהפכנית נמצאה במשבר ההיסטורי שחל עם המאבק של בני־המושבות על זכויות לשלטון־בית בתוך הקיסרות הבריטית. במשבר זה שימשו רעיונותיה של ההשכלה גשק אידיאולוגי

עיקרי להשגת המטרות של בני-המושבות. אולם עם חרפת המשבר הפוליטי, ועם הצורך לכוון עצמאות פוליטית, לבשה האידיאולוגיה של זכויות-הטבע של ההשכלה משמעות חדשה.

הניתוק המהפכני של המושבות מארץ-האם אילץ את המנהיגות המהפכנית לאמץ את הנורמות והערכים האוניברסליים של ההשכלה, לא כבסיס לעצמאות פוליטית בלבד אלא כהגדרה לזהותה הלאומית של החברה האמריקאית. הניתוק המהפכני מארץ-האם גרר אחריו שבר והינתקות של הישוב האמריקאי מעברו ההיסטורי-האנגלי, את הפיכת הנתין הבריטי לאזרח אמריקאי והפיכתן של זכויות נתינות בריטית לזכויות טבע ואזרח.

הורגש צורך לפרש את תודעת המסורת המפותחת של השתייכות לאומית אנגלית, את תחושת ההמשכיות ההיסטורית, על-ידי מערכת-מושגים חדשה זו של פילוסופיה של זכויות האדם. בעקבות אלה נוצרה תודעה לאומית חדשה שהגדירה את זהותה הלאומית במונחים האוניברסליים של ההשכלה הראציונליסטית, ושאבה מתוך השקפת-עולם זו את תחושת הייחוד והיעוד הכלל-אנושי. נוצרה אומה מדינית ואזרחית טהורה בה האזרחות אינה מסויגת על-ידי כל צורה של השתייכות היסטורית, דתית ואתנית אלא על-ידי נאמנות למערכת אידיאלים פוליטית וחברתית בלבד. פאראדוקסלית, הרי האוניברסליות של התודעה הלאומית היא שיצרה את האומה, איחדה וליכדה את חלקיה ההטרוגניים במשטר פדרלי והעניקה לה אופי של שליחות.

הסבר זה להתגבשות התודעה הלאומית האמריקאית נראה לי נכון בעיקרו. הוא מסתמך על עדותם של מחוללי המהפכה ומנהיגי הדור הראשון לעצמאות. ג'פרסון, ג'ון אדמס, תומאס פיין, מייסון, מדיסון ואף וושינגטון והמילטון ראו בהקמת הריפובליקה של ארה"ב ובמהפכה שקדמה לה מאורע מכריע בעל משמעות כלל-אנושית, תקופה חדשה בתולדות האנושות, המבשרת את "שיחרור האדם מקטינות בה היה שרוי באשמתו-הוא", שיחרור מכבלי מסורת עיוורת ומשיעבודו של האדם לשלטון ולמעמד. לדעת מדיסון היה המימשל האמריקאי דבר ללא תקדים ואף "ללא דוגמה על-פני כדור-הארץ". גם וושינגטון האמין כי בארה"ב ניתנה לראשונה הדוגמה של מימשל המושתת על העקרונות הפשוטים של הטבע, והוא ראה בכינונו תקופה חדשה בתולדות האדם. בדומה לכך טען גם ג'ון אדמס עוד ב-1776 כי שאלת עצמאותה של ארה"ב תהיה גורלית לעתידה של האנושות כולה, "ההכרעה גדולה מזו לא עמדה לפניה מעולם". תומאס פיין ותומאס ג'פרסון האמינו כי המהפכה האמריקאית באה לבשר את תחילת התיקון של האנושות כולה. שלטונה היה מושתת על זכויות האדם והוא היה הוכחה כי האדם מסוגל למשול בעצמו. "שדה נרחב לברכת החירות והשוויון", קרא ג'פרסון למשטר המדיני של אמריקה, ותומאס פיין האמין כי רק בחברתה ניתן לאדם להתפתח ולהתרומם למעמד שהועיד לו הבורא. היתה זו תחושה המבטאת לא תודעה של שליחות בלבד כי אם ציפיה למלכות-המשיח כמעט. הערכה דומה לגבי המאורעות באמריקה היתה גם באירופה. חוגי ההשכלה בצרפת

ובאנגליה ראו ביישובי העולם החדש עוד לפני המהפכה הוכחה לכך שבתנאים של התחלה חדשה מסוגל האדם למשול בעצמו מתוך חירות ושוויון חברתי. עם בוא המהפכה האמריקאית נראה היה כי ציפיות אלו כלפי העולם החדש באו על סיפוקן המלא. ספרו של האב ריינל (*Abbé Raynal*), *La Révolution De L'Amérique*, מהלל ומפאר את החברה האמריקאית כחברה מופתית של אידיאל ההשכלה. המרקז קונדורסע (*Condorcet*) כתב במסתו כי ארה"ב העניקה לעולם דוגמה של חברה המושתתת על זכויות האדם והניחה יסודות להתחדשות העולם כולו. לגבי טירגו היתה אמריקה "תקוות העולם", והרוזן מיראבו טען כי גורלה של ארה"ב יכריע אם האנושיות מעודדת לחירות או לעבדות. טיפוסי לציפיה זו השיר המפורסם של הפילוסוף האנגלי ג'ורג' ברקלי, שחיברו ארבעים שנה לפני כן וכך לשונו:

In happy climes, the seat of innocence
 Where nature guides and virtue rules,
 Where men shall not impose for truth and sense
 The pedantry of Courts and Schools :
 There shall be sung another golden age...
 Westward the course of empire takes its way
 The first four acts already past
 A fifth shall close the drama with the day
 Time's noblest offspring is the last.

אולם דווקא הפאתוס הדתי המצוי בציפיות של המאה ה-18 וה-19 כלפי אמריקה, הן בתוכה והן באירופה, מצביע על צד אחד בתודעה הלאומית שאינו כלול בדרך-כלל במושג ההשכלה והראציונליות—הגורם הדתי הקיים בתודעה האמריקאית הלאומית.

אמנם רבים ממנהיגי הדור המהפכני הגדירו עצמם כדאיסטים ורובם היו ספקנים ביחס לדוגמות של הכנסיות הנוצריות. עם זאת אין להבין את המנטאליות שלהם, את השקפותיהם המוסריות הפוריטניות, את כל המערכת הערכית של האתוס הריפובליקאי בלי להתחסם לרקע הדתי של גישות אלו ולאווירה הדתית של החברה האמריקאית בתקופה זו. במיוחד בולט הדבר בעיסוקם בשאלות הדת. ג'פרסון השתעשע בהכנת מעין קאתכזים של כללי המוסר והדת הטהורים המצויים בברית החדשה. ג'ון אדמס לא נלאה מלעקוב אחר הוויכוח התיאולוגי בספרות הקאלווינית וזו של רבי הכנסיה הנוצרית. תומאס פיין ראה את גולת-ההכותרת של מפעל-חייו בספרו תור התבונה (*The Age of Reason*), מעין "אני מאמין" של הדאיזם של המאה ה-18. יתר על כן, דאיזם זה נשאר קרוב לתאיוס בחומר המוסרית ובתחושת המעמד המחייב של האדם כיצור שנברא בצלם-אלוהים. על-הרוב מיטשטשים הגבולות בין הדאיזם והתאיוס האמריקאי והם נוטים יותר ויותר לתפיסה דתית אוניטארית (*unitarian*).

אך לעומת ההשכלה האירופאית לא היה הדאיום חלק אינטגרלי של תנועת ההשכלה האמריקאית, והשפעת הראציונליזם והחילוניות לא התגברה עם התגבשות הדמוקרטיה האמריקאית. אדרבה, התפשטות הדמוקרטיה האמריקאית מלווה גידול מתמיד של תנועות "התחיה" האוונגליסטיות בכל רחבי ארה"ב. הכהונה הפרוטסטנטית, פרט לכנסיה האנגליקנית, לקחה חלק פעיל ביותר בליבוי ההתנגדות לאנגליה ובהחדרת הגאנה הלאומית בציבור האמריקאי. ולא עוד אלא שהדאיום נחלש והולך ככל שהתנועה הדמוקרטית נעשית חלק אינטגרלי של התודעה הלאומית.

גורלו של תומאס פיין טיפוסי למגמה זו בתודעת הציבור. איש זה, שלדעת הכל הכשיר את דעת-הקהל לעצמאות מדינית ולכינון משטר ריפובליקאי באמצעות קונטרסו, שכל ישר (Common Sense), אשר ליכד את התחושה הפטריוטית סביב למאמץ-המלחמה, שנעשה האידיאלוג של התנועה הדמוקרטית משני עברי האוקיינוס, גונה, הושמץ והוחרם ברגע שהופיע כדובר הדאיום הלוחם, ואף מנהיגי הדמוקרטיה האמריקאית, חבריו לדעה ולמאבק, נוהרו מלבוא אתו במגע לבל יהו אותם עם דעותיו הדתיות של תומאס פיין. סמואל אדמס, מנהיג הדמוקרטיה הצפונית, כתב לו: "נדהמתי בשמעי כי פנית להגנת האפיקורסות והצטערתי שניסית ידך בדבר הפוגע כל-כך ברגשות של אזרחי ארה"ב ובאינטרסים האמיתיים שלהם".

האמת היא שהדאיום נשאר בחינת אפיזודה בתולדות ארה"ב. בצדק טען פרי מילר כי הגיוס למהפכה לבש צורה של תחייה דתית וכי מטיפיהן של תנועות התחיה הדתית, שהתפשטו על פני קונטיקאט, קנטאקי וטנסי ועברו לג'ורג'יה, אילינוי וג'ורג'יה, הציגו את המהפכה כתנועת-תחייה אדירה.

מזיגה זו בין התודעה הלאומית, הדמוקרטיה והתודעה הדתית הפרוטסטנטית הפתיעה כל אירופי שביקר בארה"ב. מישל שוואלייה (Chevalier) הסביר במישרים—בספרו, *Lettres sur L'Amérique du Nord*, שהופיע בשנות ה-30 למאה ה-18—את דפוסי המשטר הפוליטי בכוחה המעצב של התנועה הפרוטסטנטית וביסס את עקרון המימשל העצמי, הפדרליזם, ומושגי החוקתיות וזכויות האדם במסורת של הקאלוויניזם הקהילתי.

אותה תופעה העסיקה את טוקוויל בספרו, על הדמוקרטיה באמריקה. "הוגי-הדעות של המאה ה-18", כתב טוקוויל, "הסבירו בצורה פשטנית את הניוון ההדרגתי של האמונה. הקנאות הדתית, טענו, בהכרח תיחלש ותלך בה ככל שיתפשט תחום החירות והמדע. לדאבוני, אין העובדות תואמות תיאוריה זו. באירופה יש בני-אדם שרק בורותם ושפלותם עולות על איבתם לדת. באמריקה, לעומת זאת, אחת האומות הנאורות והחפשויות בעולם, העם ממלא במסירות אחר כל החובות החיצוניות של הדת... בצרפת ראיתי כמעט תמיד שהדת והחירות נמצאות במחנות מנוגדים, אולם באמריקה מצאתי כי הן בנות-ברית ומושלות יחד על-פני הארץ".

סיבה לברית זו מצא טוקוויל בעצם אפיה של הפרוטסטנטיות הפוריטנית, במגמותיה ומסקנותיה בתחום החברה והמדינה. "הרוב הגדול של אמריקה הבריטית", כתב טוקוויל, "יושב על-ידי אנשים שלאחר שהתנערו ממרות האפיפיור סירבו להכיר

בכל מרות דתית חיצונית. הם הביאו אתם לעולם החדש צורה של בצרות שאפשר להגדירה רק כדת דמוקרטית וריפובליקאית. מגמה זו תרמה הרבה לכינון הריפובליקה והדמוקרטיה בחיי הציבור, ומלכתחילה כרתו הדת והריפובליקה ברית שלא נתבטלה מעולם".

השגותיו של טוקוויל לא התבססו על הסתכלותו בלבד, כי אם שיקפו במידה רבה את הדעה הרווחת בארה"ב גופה. דעות אלו מעלות לנו פירוש שונה לגמרי למהות התודעה הלאומית האמריקאית ומקור המשטר המדיני שלה מזה שהצגנו לראשונה. על-פי תפיסה זו לא נוצרו דפוסי התודעה הלאומית של המשטר החברתי של ארה"ב בהשפעתם של רעיונות ההשכלה והמהפכה אלא על-ידי המסורת הדתית ההיסטורית ואף האתנית של תושביה. מנהיגי ניו-אנגלנד טענו מאז תחילת העצמאות כי מקור הריפובליקאיות התחוקתית של הממשל העצמאי ושל אידיאל החירות של הפרט נמצא במסורת הדתית המדינית של ניו-אינגלנד, וזו האחרונה היתה תוצאה של דרך-החיים הפוריטנית. לא מושגי האזרחות הכללית, המבנה האמנותי של החברה וזכויות האדם היו אפוא הבסיס המהותי של האומה האמריקאית אלא רעיון הריפובליקה הנוצרית המתוקנת, וארה"ב נולדה מתוך ציפיה לכינון מלכות השמיים על-אדמות. האומה האמריקאית, כמוה כישראל בימי-קדם, נתבעה להיות "גוי קדוש", עם נבחר ועם-סגולה.

אין ספק כי תודעה מעין זו קיימת היתה מתחילה ביישוב האנגלי של צפון-אמריקה, והוסיפה להתקיים בחלק ניכר של היישוב בהמשך הדורות. אמנם בתכנים היה הבדל בין תפיסה זו לתפיסת ההשכלה, אך שתיהן גשאו אופי של ייעוד ושליוחות, ולכן היה המעבר מתפיסה אחת לשנייה הדרגתי ורצוף. כך מוצאים אנו כי ג'פרסון הציג כסמל החותם של ארה"ב דמות של בני-ישראל במדבר, אם גם בצד השני של חותם זה הוצעו דמויות הנגיסט והורסה, "מנהיגי הסקסונים שמהם מוצאנו ואשר את עקרונותיהם הפוליטיים אימצנו". תערובת זו של מיתוס אנגלו-סקסי ותודעה תנ"כית אינה נדירה בתקופה זו והיא מצביעה על השפעת המהפכה הפוריטנית על בני דור-המהפכה. גם בנאום-ההשבעה השני ב-1805 חוזר ג'פרסון להשוואה זו עם עם-ישראל: "והוציא את אבותינו, כבני-ישראל בימי-קדם, מארץ-מולדתם, ונטע אותם בארץ המשופעת בכל הדרוש לחיים ומנעימים". לגבי ג'פרסון היה משל זה יותר בחינת מליצה ופנייה אל ציבור שמושגי התנ"ך היו קרובים ללב, אולם בעיני רבים היתה למושגים אלה של העם הנבחר, ההשוואה עם ישראל ועם הארץ המובטחת, רעיון הגוי הקדוש, משמעות עמוקה הרבה יותר; הם סימלו את מהות התודעה הלאומית האמריקאית. תפיסה זו היתה שליטה בדור של מיסדי המושבות הפוריטניות. עצם ההגירה מסיבות דתיות, הנסיעה אל מעבר לים הגדול, והמאמץ ההירואי של התישבות ביבשת חדשה, עוינת וזרה חיזקו את הנטייה שהיתה קיימת ממילא בחוגי הפוריטנים להזדהות עם ישראל ולדמות את גורלם לתולדותיו.

קוטון מייסד (Cotton Mather) מקדים לספרו *Magnalia Christi Americana*, שיצא לאור ב-1693, הסבר קצר: "רצוני להציג לפני הקורא הנוצרי את קורות

אחדים מן הנסיונות הצנועים שנעשו בחצי-הכדור המערבי לקדם את בנין ירושלים החדשה... קוטון מיידר, צאצא של שושלת המנהיגים הפוריטנים שהדריכו את אנגליה החדשה במאה ה-17, מסכם במלים אלו את התודעה-העצמית של החברה הפוריטנית: הם נשלחו על-ידי האלוהים כשליחיו, בשליחות אל השממה והישימון, כדי לקיים כאן את בריתם אתו, לקדם את שלטון רצונו על-ידי אדמות ולכונן בישימון ירושלים חדשה.

רוח זו מהדהדת בהדגשים ובגוונים שונים בכל ההגירות הדתיות שנקלטו בעולם החדש, ולא רק בקומנוולת הנוצרי של ניו-אינגלנד; היא שליטה ב"נסיון הקדוש" של הקווייקרים בפנסילבניה, ביישובי האחים המוראביים, ושל המנוניתים והגרמנים שבאו בהנהגת פסטוריוס לפנסילבניה, במושבות-הספר של הבאפטיסטים והפרסביטריאנים הסקוטים שהיגרו מאירלנד.

לכולם היתה אמריקה התחלה חדשה, כינון של סדר חברתי ומוסרי חדש, תחילת הגאולה בארץ המובטחת. הציפיה המשיחית משתלבת בתפיסת ההיסטוריה כהתליך של התפתחות האנושות ויוצרת פילוסופיה של קידמה דתית, בה תופסת אמריקה מקום מיוחד בתכנית-הגאולה של ההשגחה. זיהוי הפוריטניות האמריקאית עם ישראל, העברת הדגש מישועה אישית לאחריות קולקטיבית-הבאה לביטוי בתיאוקרטיה הפוריטנית-משמעותה גם אימוץ התודעה המשיחית של היהדות כחלק אינטגרלי של השקפת-העולם הפוריטנית.

ג'ון אליואוט, שליח אל האינדיאנים, חווה בשנות ה-60 למאה ה"י" כי "ישו יביא את כל העמים תחת שלטון דבר האלוהים לא רק במימשל הכנסיה וניהולה כי אם גם בכל הדברים השייכים לריפובליקה".

גם בעיני יונתן אדוארדס, גדול התיאולוגים האמריקאים במחצית המאה ה-18, ההיסטוריה היא עדיין תכנית הישועה של המין האנושי. גילויה של אמריקה בעת הירפורמציה פתח, כדבריו, "אפשרויות חדשות להתחדשותו הנפלאה של העולם".

תפיסה זו חוזרת בהדגשות שונות בספרות הדרשות וההטפות של המאה ה"ח ומשתפכת לתוך המחשבה החילונית של המאה ה-19 בהסוואת פילוסופיה ליברלית של קידמה. בדרשה של סמואל וסט לפני המחוקקים של מסצ'וסטס ב-1776, נאמר: "אבותינו נמלטו מפני זעם העריצות הכוהנית ובאו לארץ זו כדי ליהנות מחירות המצפון. הם התרבו ויהיו לגוי גדול. רבים היו מעשי-ההתערבות של ההשגחה האלוהית לטובתנו... הנוכל להעלות על הדעת כי הוא שעמד לנו עד כה יסגיר אותנו בידי אויבינו? דברינו צודקים ורק חטאינו יוכלו להכשילנו... והרי מאמין אני כי ההשגחה קבעה יבשת זו כמקלט לחירות ולדת הנכונה. הנוכל להאמין שאלוהים, שברא אותנו כבני-חורין ורצה כי נעבוד ונהלל אותו בעולם זה, יניח לחירות ולדת-האמת שתגלינה מעל האדמה?"

נשיא הקולג' של ייל (Yale), עזרא סטיילס, אומר בדרשתו בפני בית-הנבחרים של קונטיקאט ב-1783 כי "זאת תהיה אומה גדולה מאד, כמעט כמחציתה של אירופה. לפני בואה של מלכות-המשיח תהיה ההתישבות האנגלית באמריקה מרובת-

אוכלוסים יותר מן הממלכה הגדולה ביותר; מה הולמים הדברים ולתתך עליון על כל הגויים אשר עשה לתהילה, לשם ולתפארת, ולהיותך עם קדוש ליהוה אלוהיך כאשר דיבר'".

"לעתים נאמר", כך דרש אביאל אבוט בחג'ה-הודיה ב-1799, "כי בני ארה"ב קרובים יותר מכל עם אחר להקבלה עם ישראל הקדום; מכאן הביטוי השגור: ישראל האמריקאית שלנו (Our American Israel). כלום העזה היא להניח ש... הגידול המהיר, העצמאות המוקדמת, הגאות והשפע חסרי-התקדים של ארצנו הם אמצעים לחזק את הדת, להרחיב את גבול הכנסיה... אם לא, הרי אנו, כישראל, נבחרנו להיות עם-סגולה".

אפשר להרבות בדוגמות כדי להראות את זיהוי האומה האמריקאית עם ישראל והעתקת מושגי התודעה הלאומית הדתית של התנ"ך למציאות האמריקאית. ליימן ביצ'ר, מטיף אוונגליסטי מהולל במחצית הראשונה למאה ה"ט, כתב: "רואה אני את דברי ישעיהו י, 8 כנבואה להתפשטותה המהירה של החירות האזרחית והדתית המקדימה את נצחון הנצרות האוניברסלית... אין אומה בעולם שתוכל להשתוות אתנו ביכולת הפיסית, הכספית והמוסרית להפצת הנצרות על-פני העולם כולו". תפיסה דתית זו של משמעות הלאומיות האמריקאית מוצאת את ביטויה הבולט ביותר במאה ה"ט דווקא אצל אותם אינטלקטואלים שזנחו את מחנה האורתודוקסיה והיו האגף הפרוגרסיבי של התנועה האוניטרית; אנשים כוויליאם א. צ'ינג, ג'ורג' בנקרופט ואמרוסון—לגביהם היתה ההיסטוריה תהליך ההשתלמות הגדלה-והולכת של האנושות לקראת חזון האלוהים החי ברוחה. "שמחים אנו באמונתנו", כתב צ'ינג, המנהיג הגדול של התנועה האוניטרית, "כי אלוהים גילה לאנושות בבוא העת יבשת חדשה למען תוכל רוח האדם לנוע כאן בחירות חדשה, תעצב מוסדות חברה חדשים, תתחקה אחר דרכים חדשות ותקצור יבול חדש". ג'ורג' בנקרופט, ההיסטוריון הנודע של הריפובליקה, מסכם תפיסה זו במלים הבאות: "אלפי שנים עברו עד שהיה יצור הזמנים [הכוונה לאומה האמריקאית—י.א.] יכול להילוד. מכל הטוב בעבר הוא ניזון, ושברי ההיסטוריה שימשו לו אוהרה ולקח".

כפי שראינו, גזונה התודעה הלאומית הפרוטסטאנטית בהתגבשותה מן התפיסה התנ"כית של הלאומיות הישראלית ומושגי התנ"ך על שליחות האומה, רעיון עם-סגולה והעם הנבחר, אומצו במודע. על-פי תפיסה זו היתה האומה האמריקאית קולקטיב מגובש ומאוחד על-ידי נוהג חיים, מערכת מוסרית ואמונה משותפת. היא היתה בעלת שליחות פעילה, ולפיכך—שותפות אורגאנית ורוחנית של השתייכות. אימוץ זה של רעיון הגוי הקדוש, של מושג האומה כשותפות נושאת-שליחות, נבע מעצם מהותה של הפרוטסטאנטיות הקאלווינית בכללה ושל הפרוטסטאנטיות הקהילתית והפיתתית האנגלית בפרט. מתחילה ראתה התנועה הקאלווינית בחזון התנ"כי של ישראל כגוי קדוש מתכונת לחיי העדה הנוצרית ולאירגונה. כי עם ביטול ההבחנה בין כוהן והדיוט ועם שלילת האופי הסקראמנטלי של הכנסיה והישועה נפלה המחיצה בין החברה החילונית לכנסיה. קהל המאמינים הוא הכנסיה,

והקדושה חייבת להתגשם בתוך חיי העולם הזה ובמסגרתן של פעולות החברה והפרט. באופן אידיאלי חייבת ההבחנה בין Civitas terrana ו-Civitas dei להיעלם, והחברה כולה חייבת להיות לגוי קדוש—כישׂראל בימי־קדם.

התפיסה הקאלווינית המקורית שללה אפשרות לגישומו של אידיאל זה, שכן לפי עקרון הגזירה הקדומה מראש (predestination) נקבעו רק מעטים לחסד והרבים לחטא. אולם אם הבחין הפסימיזם הקאלוויניסטי בין העדה־הכנסיה ובין החברה הכללית הרי רעיון הריבונות האלוהית מחייב את העדה להטיל את משטרה־הקדושה על החברה כולה ולהפוך את עדת המאמינים למנהיגיה ושליטיה של החברה.

בזנבה בעשה לראשונה הנסיון לעצב את כל חיי החברה במתכונתו של רעיון החברה הקדושה. הוקיה, משטר החיים והחינוך שיקפו את הזדהות המנהיגות הקאלוויניסטית עם רוח התנ"ך ורעיון התיאוקרטיה שבו.

שותפות חדשה זו, שנוצרה הן בקרב העדה הקאלווינית הן בחברה הנוצרית שקיבלה עליה עול מצוות ומשמעת, היתה שונה מן השותפויות הטבעיות והמסורתיות של החברה החילונית. היתה זו שותפות מודעת, תכליתית ובעלת ייעוד. העקרון שבאמצעותו נוצרה שותפות זו אומץ אף הוא מן התנ"ך והוא פעולת הברית (Covenant). ברית זו, או האמנה הדתית החברתית, יוצרת את החברה הקדושה, מגדירה את מטרותיה, סמכויותיה, חובותיה וזכויותיה, וגם מקיימת אותה. הברית היא העקרון הוויטאלי והמאגד של השותפות, ובאמצעותה הפרטים הנפכים לקולקטיב. האמנה פועלת בשני כיוונים: היא ברית בין הפרט לבין אלוהים ועם זה היא מאגדת כל פרט עם הכלל בברית זו כקולקטיב המשרת את רצון השם—כפי שנאמר בשמות ט', 5: "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש". החברה הנוצרית מושלת בעצמה על־פי המטרות שנקבעו באמנה, ובאמצעות השלטונות שהיא קובעת לעצמה. אולם לא בכהונה ובזקני העדה—הפרסביטריה—נמצאת הסמכות והקדושה כי אם בעדה עצמה. העדה רואה עצמה געלה מכל מעמד ושלטון חילוניים כי בה בחר אלוהים להיות לו גוי קדוש.

והרי בדברנו על הפונקציה של רעיון הברית או האמנה בהיצורות החברה הנוצרית נגענו בחוליה העיקרית המקשרת את התפיסה הפרוטסטאנטית של הלאומיות עם זו של ההשכלה. אם מבחינת התפיסה הלאומית יש ניגוד בין שתי תפיסות אלו, הרי מבחינת התכנים במערכת העקרונות והערכים הפוליטית והחברתית יש דמיון ואף שותפות־תכנים. ניסוח האידיאלים המדיניים והחברתיים של הריפובליקה האמריקאית היה במידה רבה ראציונליזציה של האידיאלים הפוליטיים והדתיים של הפרוטסטאנטיות הפוריטנית והכיתתית. תלות זו של המערכת האידיאולוגית במערכת הדתית נראית בבהירות בתולדות המהפכה הפוריטנית האנגלית של המאה הי"ז.

כאן אנו עדים לעלייתן הסימולטאנית של מערכת אידיאולוגית דתית ומערכת אידיאולוגית חילונית. רעיונות התחוקתיות, הריפובליקאיות והדמוקרטיה, ניסוח התיאוריה של האמנה החברתית ושל זכויות הפרט, עולים בד־בבד עם חזון של

חברה המתחדשת ברות הנצרות, המגשימה את חזון הדורות ברחבי אנגליה. התהליך שהביא לתרגום התפיסות הדתיות ללשון האידיאולוגיות החברתיות והמדיניות באנגליה חזר בארה"ב ביתר-אטיות, אולם גם ביתר יציבות, כאשר התפתחות ההשכלה המדעית וההומאניסטית שחלה בינתיים באירופה ובחברה האמריקאית נותנת יתר-תוקף למעבר זה.

בתהליך זה אפשר להבחין בארבעה גורמים עיקריים: הצורך של העיליתות הפוריות טניות לעצב מחדש את מבנה החברה המדינית; עלייתה של הקאלוויניות הקהילתית והמתבדלת; ריבוי הפלגים בתנועה הפוריטנית והפיכתה של התנועה הקאלוויניסטית לתנועה המונית. ברגע שהקאלוויניות גאלצה לתפוס את השלטון במדינה כמו באנגליה, או ליהפך של למסגרת חברה מדינית חדשה כמו באמריקה, הועתקו דפוסי הארגון הדתי אל המבנה המדיני והאמנה הדתית הפכה להיות האמנה החברתית. מתוכה התגבשו יסודות הריפובליקאיות מכאן ושל שלטון תחוקתי מכאן. יתר על כן, העילית הפוריטנית בהתמודדותה עם בעיות החברה והמשטר אימצה אותם הרעיונות של המסורת הקלאסית שהתאימו לה, לרוחה ולצרכיה. הטבע הסטואי-הנוצרי נספג מחדש לתוך החזון של חברה מתחדשת וקדושה. אולם יחד עם התפתחות זו השתנתה גם הדוגמה הקאלווינית של הבחירה. הפיכתה של התנועה הקאלווינית לתנועה המונית, וחפיפת תחום הכנסיה עם תחום המדינה, ביטלו את עקרון האפוטרופוסות של המעטים על הרבים. עם התפשטות התחייה הדתית תובעים ההמונים את זכותם כאזרחים מלאים לא רק בקהילתם, כי אם גם בריפובליקה הנוצרית.

"שום בר-דעת", כתב מילטון, "לא יוכל להכחיש כי כל בני-האדם נולדו בני-חורין מאחר שנבראו בדמות אלוהים ובצלמו. הואיל וברור כי סמכות המלכים והשלטונות אינה אלא מושאלת ומועברת בנאמנות על-ידי העם ולשם השגת טובת הכלל, עדיין העם נשאר ריבון וסמכות זו לא יכלה להילקח ממנו בלא לפגוע בזכויותיו".

אולם תהליך ההתפשטות של הקאלוויניזם והפיתות הפרוטסטנטית גרר אחריו שינויים מרחיקי-לכת בתפיסה של יחס החברה לכנסיה. תנועת הקהילתיות (Congregationalism) דרשה לא רק אוטונומיה גמורה של כל קהילה וקהילה בחייה הפנימיים אלא גם חופש-יתר לביטוי הדתי ולמעפונו של הפרט. היא הדגישה את חשיבות המוסר הנוצרי ודרך-החיים הנוצרית ווילולה בדיקדוקי הדוגמה. נוצרה גישה של אחדות מתוך ריבוי, המיוצגת באנגליה על-ידי "בלתי-תלויים" (Independents) ואשר באמריקה נתקבלה כגישה כללית במאה הי"ח.

מאחר שהחברה הנוצרית אינה מושתתת עתה על הנהגה אחידה, דוגמה אחידה ומסגרת ארגונית אחידה אלא היא מעין קונפדרציה חפשית של קהילות, עדות וכיתות, נוצר צורך דחוף להגדיר את מקומו של הפרט בחברה ואת מבנה החברה החילונית במונחים ראציולניים תועלתניים המאפשרים שיווי-זכויות לכל קהילות בחברה החילונית המשותפת. כתוצאה מכך מתגבשת ההבחנה בין האמנה הכלל-חברתית והאמנה הדתית, בין השותפות המדינית והשותפות הולוגנטארית של בני הקהילה.

בנקודה זו חודרת הפילוסופיה של חוק-הטבע וזכויות הטבע לתחום התודעה הדתית ויוצרת אידיאולוגיה ליברלית על מהות החברה והדת. התפתחות זו חלה באנגליה בחוגי הנון-קונפורמיזם אחרי המהפכה המפוארת ובמושבות הבריטיות—במאה הי"ה. המהפכה האמריקאית חיזקה את המגמה הראציונליסטית בלא שתחליש את הציפיות הדתיות; אדרבה, כפי שראינו, הגבירו מאבק-העצמאות, המהפכה והקמת הריפובליקה את התודעה הדתית ויצרו אותה תודעה לאומית פרוטסטנטית שתיארנו למעלה. תודעה זו התיחסה להישגי העצמאות ולמשטר המדיני והחברתי שקם בארה"ב כהתגשמות רוחה הדתית של החברה האמריקאית. יתר על כן, תודעה זו התנתה את המשך קיומם והצלחתם של המוסדות הפוליטיים והחברתיים בהמשכיות ההגמוניה הפרוטסטנטית על אמריקה.

בהתאם לגישה זאת, התנגדו רוב מנהיגי ניו-אינגלנד עד לשנות ה-30 של המאה הי"ט להפרדה גמורה בין המדינה והכנסיה. הם הגנו על קיום כנסיה מדינית בקונטיקט, ניו-המשייר ומסצ'וסטס בטענה שתחוקה להתקנת פולחן ציבורי היתה חיונית לחיי החברה. "הואיל ואֶשְׂרוּ של העם, סדר וקיום המימשל האזרחי תלויים בחסידות, באמונה ובמוסריות", טענה התחוקה של מסצ'וסטס ב-1780, "רשאים בני הקומונוולת הזה ליפות את כוחה של הרשות המחוקקת... לתקן תקנות לכינונו של פולחן ציבורי (public worship) ולהחזקת הוראה פרוטסטנטית ציבורית למען הדת, המוסר והחסידות".

ההנחה הסמויה שבפחד זה מפני הפרדת המדינה מן הכנסיה היתה שיכולה ריפובליקה להתקיים רק במידה שרוח המידה הטובה, אהבת הטוב הציבורי (virtus), אהבת הסדר ויכולת המשמעת הפנימית מאפיינות את אזרחיה. דעה זו, הקיימת במסורת הקלאסית, תורגמה על-ידי הפרוטסטנטיות למידות של אזרחות נוצרית. מידות אלו הן פרי יראת-אלוהים והמשמעת שהטיל הקאלוויניזם על מאמיניו. נובע מכאן כי ללא אמונה והכשרת האופי באמצעות הנצרות לא תוכל ריפובליקה להתקיים בלי שתידרדר במהירות לחברה מפוררת ומפוצלת שבה המאבק בין המעמדות ותאוות השלטון והרכוש חוללו אנארכיה ומימשל-עריצים. ושוב מוצאים אנו כי טוקוויל מבטא בבהירות השקפה שגורה זו. וכך לשונו: "אם שאלת האמת הדתית היא בעלת חשיבות עליונה לפרט, אין דבר זה נוגע לחברה. אין לחברה תקוה או פחד ביחס לחיי העולם הבא, וכל זמן שיחזיק האזרח באמונה הרי העקרונות המיוחדים של הדת אינם מעניינה של החברה". כי אם גם כל כת עובדת את אלוהים על-פי דרכה, כלשונו של טוקוויל—"כולן מטיפות לאותו חוק מוסרי בשם אלוהים". לפי התפיסה הפרוטסטנטית ממלאת הדת פונקציה מרכזית בקיום הריפובליקה: היא מטפחת מוסר של אחריות אישית ושל מצפוניות, מרסנת את תשוקותיו של הפרט, ובכך היא מעניקה יציבות למוסדות המדינה והחברה.

"הדת", כותב טוקוויל, "אינה לוקחת חלק בלתי-אמצעי במימשל החברה, אך עם זאת עליה להיחשב ראשונה בחשיבות בין המוסדות הפוליטיים, כי גם אם אינה נוטעת בלב התושבים תשוקה לחירות הריהי מכשירה את הקרקע שבבילה".

בדברים אלה משקף טוקוויל, כפי שכבר הערנו, את ההשקפה הכללית של המנהיגות הרוחנית של ניו-אינגלנד במאה ה-19. מכירים אנו את מקורות דעותיו של טוקוויל מיומניו. נדד ספארקס, ההיסטוריון ועורך ה-"North American Review", הסביר לטוקוויל כי "ככל שנתעמק בתולדות המושבות, למדים אנו כי המהפכה לא היתה תוצאה של שנים-מספר אלא החלה עם ראשית יישובה של הארץ... באנו הנה כריפובליקאים וכאנתוויאסטים דתיים... נקודת-מוצא מעין זו נתנה כוח ודחיפה לרוח הקומונוולת בו אנו מצטיינים יותר מכולם". גם הסנאטור גריי הדגיש בשיחותיו עם טוקוויל כי רוח המימשל-העצמי והנוהג הפרלמנטרי טופחו על-ידי המסורת האנגלית ועל-ידי דת "שהיתה בעיקרה ריפובליקנית".

אולם, אם היה הסכם בין כל התנועות הפרוטסטנטיות על השרשים הדתיים של המשטר האמריקאי ועל תלות הריפובליקה בקיום הרוח הפרוטסטנטית, הרי נפלגו הדעות בתוך המחנה ביחס להתפתחותה של החברה האמריקאית לקראת דמוקרטיה שוויונית. בדרך-כלל אפשר לומר שעמדת הכנסיות בשאלה זו הקבילה לבסיס המעמדי של הזרמים שאליהם השתייכו הפיתות הגדולות, הבאפטיסטים, המיתודיסטים והזרמים האוונגליסטים, שהתפשטו במערב בקרב המתישבים החקלאיים הזעירים, היו עמודי-התווך של הדמוקרטיה הג'פרסונית. לעומתם הציגו הזרמים הקאלוויניסטיים בניו-אינגלנד, הן הפרסביטריאנים הן הקונגריגאציונליסטים, גישה שמרנית המסתייגת מדמוקרטיה זו ואף עוינת לה.

אלה היו עמודי-השדרה של המפלגה הפדרליסטית הוויגית שדגלה במשטר ריפובליקאי המושחת על אלקטוראט מוגבל, מנהיגות תקיפה של עילית של רכוש והשכלה, ובמירב אי-התלות של המימשל בהשפעת ההמונים.

אידיאולוגיה שמרנית זו מצאה בהשקפה הפסימית של קאלוויין, על אפיו המושחת של האדם הטבעי, בתורתו על מיעוט הנבחרים ועל תפקידו של מיעוט זה בהנהגת הכנסיה והמדינה, אסמכתה דתית, רגשית וראציונלית לחשדנותה כלפי ההמונים וכלפי הדמוקרטיה. היא ראתה בקונסטיטוציה הפדרלית ובמימשל הפדרלי המורחק מהשפעה ישירה של ההמונים תריס בפני עלייתה של הדמוקרטיה, ובהתאם למסורתה הקאלוויניסטית ביקשה להעביר את הנהגת המדינה לידי עילית של רכוש, כשרון והשכלה. בהשפעת ההשכלה החילונית תורגמו גישות אלו לאידיאולוגיה שהסתמכה על הנסיון ההיסטורי של האנושות ועל ניתוח פסיכולוגי של טבע האדם ומניעיו. טיפוסית מבחינה זו היתה העמדה של ג'ון אדמס ביחס להשקפה האופטימיסטית של ג'פרסון ותפיסתו הדמוקרטית. לגבי אדמס היו הדחפים הדומיננטיים של האדם שאפתנות, קנאות, יהירות וגנדרנות, ותולדות האנושות היו, לדבריו, "הסיפור הפשוט של פעולותיהם והשפעותיהם של דחפים אלה". אי-שוויון בכשרון, בעצמה וברכוש הוא עובדת-היסוד של טבע האדם. כל נסיון לשנות מבנה זה גדון לכשלון מראש וגורם אנארכיה ומימשל-עריצים. מימשל נכון לא ינסה לשנותם כי אם לנצלם לקיום הציבות של החברה ולחירות הפרט. המסקנה שנבעה מכאן היתה שהאמונה בשוויון ובמסוריות של האדם היתה אשליה מסוכנת וכי הדמוקרטיה שהתבססה על

הנחות אלה נדונה מראש לכשלונו. לג'ון טיילר כתב אדמס: "זכור, הדמוקרטיה לעולם אינה מאריכה ימים, היא מבזבזת את עצמה, מיגעת את עצמה, וסופה רוצחת את עצמה". "מתקני החברה המודרניים, משפרי חיי האנושות, ביססו את הנחותיהם על אשליה... הם רצו לבנות את היקום מחדש".

יהיה זה הסבר פשטני מדי לראות בהערכה הרבה שהעניק הקאלוויניזם המאוחר להצלחה החמרית ולבעלי הרכוש ביטוי מעמדי סתם. אמנם נכון שהפולקלור הקאלוויניסטי יצר מעין משוואה פשוטה בין הצלחה חמרית ויראת-אלוהים, אולם הגישה החיובית להצלחה החמרית נבעה מגישתו הכללית כלפי היקום וטבע האדם. בין התפיסה הפסימית של הקאלוויניזם לתמונת-העולם המיכאניסטית של הטבע ושל התברה, היתה התאמה פסיכולוגית ואף רעיונית: בטבע ללא חסד, שסר ממנו זיו השכינה, משיג אלוהים את מטרותיו באמצעות חוקיות משנית ומיננית. מה אלוהים מקיים את היקום על-ידי התקנת מערכת חוקתית של כוחות מיכניים עיורים כך הוא מקיים את החברה על-ידי ניצול הדחפים והיצרים האנוכיים של האדם.

"היד הסמויה" של אדם סמית המבטאת תפיסה זו, והמשל של מנדוויל (Mandeville) על הדבורה, כי *private vice is public virtue*, יצאו מאותה הנחה. לפי תפיסה זו, התשוקה לעושר ולרכוש המושתתת על אנוכיות ותאוונות הופכת באיקונומיה של החברה מכשיר של חינוך האדם. תאוות הרכוש כופה את האדם להריצות, משמעת-עצמית, צניעות והינזרות מתענוגות; לפיכך הרצון-לרכוש מכשיר את האדם למשמעת-עצמית, ובדרך זו הוא מכשירו ליראת-אלוהים. כי ברצותו להבטיח סדר חברתי יתחיל בעל-הרכוש להעריך את הכוחות המעניקים יציבות לחברה ומרסנים את האדם, ומכאן יתחילו לראות את הברכה שבדת וביראת-אלוהים. דוגמה ל"יד הסמויה" במערכת התאוות האנושיות גיתגת בספרו של אחד מגדולי המנהיגים הפורייטניים, טימותי דווייט, בתחילת המאה הי"ט. בספר-המסעות שלו, *מסעות בניו-אינגלנד וניו-יורק*, מדגים דווייט את ההשפעה המתרבתת של הרכוש ביישובי-הספר החדשים. בני-המערב הסוררים והנוודים הפכו להיות אורחים ממושמצים וחרוצים ברגע שהפכו בעלי-רכוש, מפני ש"אהבת הרכוש נראית מבחינות רבות תנאי מוקדם לקיום מוסר בריא... כי בטחון הרכוש תלוי בכל רגע בתוקף החוק ומרגיל את האדם, שהוא במקורו פרוץ וללא חוק, לסייגים של שלטון. מכאן הוא רואה גם כי ביכלתו לרכוש לו שם טוב. השאפתנות מאלצתו לחתור לקראתו וכופה עליו חיי-צניעות, פיכחות והליכות הגינות... שכניו מבקשים לבנות כנסייה ולהזמין כוהן-דת; התחשבות בשמו הטוב ובשמה והרגשתה של משפחתו מניעתו לתרום למטרות אלו, לקחת חלק בעבודת-האלוהים, ולהפוך אולי, לבסוף, אדם דתי".

בצורה זו נוצרה מציגה מיוחדת-במינה בין הדת, המידות הריפורמליקאיות, הערצת הרכוש וההישג הכלכלי, והתודעה הלאומית האמריקאית.

לעומת התנועות הקאלוויניסטיות הודהו הכיתות והתנועות האוונגליסטיות עם התנועה הדמוקרטית.

המטיף המיתודיסטי של המערב, בראונזון (Brownson), העיד בזה הלשון: "כל מי

שחזר בתשובה והצטרף למיתודיסטים בזמנים אלה הפך להיות ריפובליקני [הכוונה: דמוקרט ג'פרסוני] אם לא היה כזה כבר לפני כן". מטיפי הספר המערבי נתנו לחלוצי המערב את התודעה כי הם אדונים לגורלם, כי אלוהים חנן אותם וכי נולדו מחדש לחיי חירות וקדושה. תחושה זו תאמה את ההתיישבות הדמוקרטית החדשה במערב, כי שתייהן הדגישו את השוויון של כל בני-האדם לפני בוראם. הבאפטיסטים, המיתודיסטים, ה-New Lights ראו בדמוקרטיה הקבלה למעמדם בקהילה. כנולדים-מחדש לחיי הקדושה, נוצר בהם הכוח למשול בעצמם וליהפך אזרחים שווים-זכויות בחברה. ההתאמה בין הבשורה הרוחנית של האוונגליזם ובין האידיאולוגיה הג'פרסונית מסבירה את הברית בין שתי תנועות אלו. רעיון השוויון המדיני והחברתי התאים לעקרון האוונגליסטי של שוויון כל המאמינים והיכולת האוניברסלית לשוב בתשובה. רעיון החברה החפשית השלים את מושג הכנסיה הוולונטרית, והרעיון של זכויות האדם הושתת על הבשורה הדתית של הערך האינסופי של כל גשמה בעיני אלוהים והיחס בין האדם לבוראו.

הגידול העצום של האוונגליזם בארצות הברית, לעומת הקפיאה המספרית של הזרמים הקאלוויניסטיים הישנים, הוכיח כי במציאות של ארה"ב הדמוקרטיה לא זו בלבד שנועדה לנצחון על כל מתנגדיה אלא עתידה היתה גם להיעשות בסיס של הזדהות לאומית; התאמת הפילוסופיה של זכויות-האדם לנצרות האוונגליסטית נתנה לדמו-קרטיה תנופה, ובתוך כך גם שרשיות ויציבות שהיו חסרות בארצות אחרות. השאלה המתעוררת עתה לפנינו היא: מה היחס בין תפיסה לאומית זו לבין זו שעוצבה בהשפעת ההשכלה והראציונליזם וכיצד התיחסה התפיסה הפרוטסטנטית של הלאומיות אל התפתחותה של החברה האמריקאית למעשה? על אף התאמת התכנים, בולטים הניגוד והמיתח בין שתי תפיסות אלו.

על-פי תפיסה אחת, היתה הלאומיות מושתתת על עקרונות אוניברסליים של זכויות הטבע והאזרח, על רעיון האמנה החברתית והאופי הייצוגי של הממשל. האומה, המדינה והחברה חפפו, וזכויות האזרחות הפוליטית או החברות באומה חלו על כל אדם שהיה נכון לקחת חלק באמנה שהגדירה את המדינה והאומה כאחת. הגדרת ההשתייכות אל האומה התיחסה לפרט כאדם ולא לפרט כחלק של קולקטיב מוגדר. היא לא כללה כל סייג ביחס למוצא, דת, השתייכות לאומית או היסטורית. ייחוד האומה נוצר על-ידי מערכת האידיאות והערכים, הפוליטית והחברתית שתקפה היה כלל-אנושי.

לעומתה, היתה האינטרפרטציה הדתית של האומה אקסקלוזיבית והתיחסה למערכת-מושגים-וערכים היסטורית מוגדרת שכללה מראש רק חברי הכנסיות הנוצריות בלבד. האזרחות הותנתה על-ידי תנאים של השתייכות והתייחסה לא לפרט כאדם כי אם כחבר של קולקטיב היסטורי מוגדר.

יתר על כן, עדים אנו כי תודעה דתית לאומית זו נטתה לקשור את דפוסי הדת להשתייכות לאומית תרבותית מסוימת, למסורת האנגלו-אמריקאית. כי הזרמים הדתיים שעיצבו את המנטאליות של ארה"ב היו הקאלוויניזם הפוריטני הקהילתי

והכיתיות האנגלית ובשניהם הביאו הדגשת המוסר החילוני והשפעת הנסיון הפוליטי וההיסטורי למגמה לקשור את דפוסי ההשתייכות הדתית לדפוסי השתייכות תרבותית, אתנית והיסטורית.

מגמתם של הקאלוויניזם ושל הפת ליצור מסגרת ארגונית הכוללת את כל ביטויי החיים של המאמין והביאה לידי כך שהרגלים ומסורת חברתיים ותרבותיים קיבלו לגיטימציה דתית ב־בזמן שדפוסי הדת נראו חיוביים למערכת חילונית זו. מלכות-השמיים זוהתה מתוך כך עם דרך-חיים שמוצאה במסורת אנגלית ובחיי הקהילות של אמריקה הקולוניאלית. "כל התקופות של גאות הכנסייה", כתב ליימן ביצ'ר, גדול המטיפים הקאלוויניסטים במחצית הראשונה של המאה ה־18, "נעזרו בתנאי החברה והמשטר של העולם... ואני רואה בדברי ישעיהו סו, 8 גבואה להתפשטות המהירה והכללית של החירות החילונית והדתית המקדימה את הנצחון הסופי של הנצרות בעולם כולו". על-פי דבריו של ביצ'ר, נצבר רק באמריקה נסיון מספיק של מוסדות חפשיים. "אין אומה על-אדמות שיכולה להשתוות אתנו במסיבות כה חיוביות להפעלה בלתי-מסויגת של מאמצים פיזיים, כספיים ומוסריים להפצת הנצרות בעולם".

המיסיונר הפוריטני ביקש לא רק להפיץ את אמונתו כי אם גם את דרך-החיים של הפוריטניות האנגלו-אמריקאית, כי שתיהן נראו לו תלויות זו בזו. גישה זו מסבירה את המאמץ החינוכי "לתרבת" את המערב, ואחר-כך, או בעת-ובעונה-אחת, את העולם. הפעולה המיסיונרית הפרוטסטאנטית, לעומת המיסיון הקאתולי, הוגדרה לא במונחי דוגמה כי אם במושגים של נוהג חיים, עבודה ודפוסי חברה. "הדבר הנדרש", טען ביצ'ר לגבי המערב, "הוא חינוך אוניברסלי ותרבות מוסרית—וזה באמצעות מוסדות התואמים מטרה זו: בתי-ספר, קולג'ים, בתי-מדרש למורים וכוהנים, כנסיות וכוהנים". מלכות-השמיים, שזוהתה בדפוסי-החיים של אנגליה-החדשה או הקהילה הבאפטיסטית בדרום, ניתנה להשגה לא דווקא על-ידי מאורע קוסמי אסכטולוגי כי אם בדרך התפתחותנית ובאמצעות מימשל-עצמי, בגרות מוסרית, משטר-חיים מרוסן וממושמע, ובדרך הקדושה בחיים הפרוטסטאנטיים.

מכאן מסתברת התופעה המיוחדת-במינה כי הלאומיות הפרוטסטאנטית אימצה לה תפיסה אתנית ואף גזענית בצורה גלויה או מוסווית. היא הגנה על זכות הכיבוש וההתפשטות של אמריקה, על ייעודה הגלוי לשלוט בעולם בטענה כי רק ה"גזע" האנגלו-אמריקאי מסוגל לטפח ולהפיץ את הנצרות הטהורה, ורק דרך-חייו תבטיח את טוהר המידות והחיים.

הוראס בשנל (Horace Bushnell), ממחדשי המחשבה הפרוטסטאנטית במאה ה־19, ביטא רעיון זה בספרו "Christian Nurture" (1847) בוז הלשון: "כל עם שהתקדם מבחינה פיזיולוגית מיועד להשתלט על הנחותים ממנו ולהמשיך בקיומו כאשר אלה האחרונים נעלמו. שום דבר לא יציל גזע נחות אלא התבוללותו ללא השהיה וללא התנגדות... וכי לא ייתכן שאלוהים מתכנן למלא את העולם בני-אדם משובחים יותר ואציליים יותר? אין ספק בלבי כי יש בעמים הנוצריים עצמה גוברת-והולכת אשר

תכסה ותקבור אותם [את העמים הנחותים] לעד". דפוס רעיוני זה בא על מלוא ביטויו רק אחרי מלחמת-האזרחים, כאשר בהשפעת המחשבה הדארוויניסטית, ובעקבות התפשטות התיאוריה הגזענית הדרומית, נוצרה מעין סינתזה בין המחשבה הפרוטסטאנטית ותפיסתה הלאומית ובין תורת-הגזע הביולוגית.

קישור זה בין הדפוס הדתי והדפוס האתני-ההיסטורי צימצם עוד יותר את היקפה של תחולת האזרחות והלאומיות האמריקאית. מגמה זו מתבטאת בתקופות של חשדנות חוזרת-ונשנית נגד הורים, המיעוטים שאינם ממוצא אנגלו-אמריקאי, או אינם משתייכים לאחת הכנסיות הפרוטסטאנטיות. מכאן הנסיונות השונים לשלול את האזרחות מקאתולים ומיהודים במאה הי"ט, או להטיל עליהם אפוטרופוסות מוסרית באמצעות החוק, לחנכם לדרך-החיים האמריקאית, או לנעול לפניהם את שערי אמריקה, כפי שקרה במאה שלנו.

כל זמן שנשאר היישוב האמריקאי הומוגני מבחינה אתנית, בנוהג-החיים, המסורת, ההשקפות ודפוסי החברה, לא נתגלעה במלואה עצמת הקישור בין השקפותיו הדמוקרטיות לתפיסתו הלאומית הפרוטסטאנטית-האתנית. אולם המהפכה התעשייתית, תהליך העיור ומבול ההגירות מארצות נחשלות חריו את המיתח. הרגישות, החששות והפחדים של היישוב הוותיק מפני אבדן זהותו הלאומית חיזקו את היסודות הפרטיקולריסטיים בתודעתו הלאומית. צורת ההסתגלות של המוני המהגרים, תושבי הכרך, לתנאי-החיים של החברה האמריקאית כמו אישרו את התיוה שהדמוקרטיה האמריקאית תוכל להתקיים רק אם תרבותה ומנהיגותה תישארנה בהשפעת המסורת הפרוטסטאנטית האנגלו-אמריקאית. מכאן נחשול התנועה הנייטיביסטית (nativism) לצורותיה השונות בשלהי המאה שעברה ובשליש הראשון של המאה הנוכחית.

אך עם כל עצמת ההשפעה של הלאומיות הפרוטסטאנטית על החברה האמריקאית, מוכיחה ההיסטוריה של ארץ זו, בייחוד במאה העשרים, כי מגמה זו מעולם לא היתה מסוגלת לאחד את כל הישוב ההטרוגני בתודעה אחת אלא נשארה גורם מפלג וחלקי בלבד בחברה ההטרוגנית של אמריקה. בו-בזמן שהעקרונות האוניברסליים של ההשכלה הוסיפו לבטא את כל המאוויים של דמוקרטיה דינאמית ופלוראליסטית זו, הצטמצמה השפעת המנטאליות הפרוטסטאנטית יותר ויותר באזורים החקלאיים והכפריים של היישוב הישן בדרום ובמערב. עם העיור והתיעוש של ארה"ב, עם הגידול העצום של האוכלוסיה הזרה למסורת הפרוטסטאנטית הזו, נשארת בשורת המהפכה האמריקאית החוון הלאומי של אמריקה.